

Źródła zasad moralnych

Znak jakości przyznany CBOS przez
Organizację Firm Badania Opinii i Rynku na rok 2020/21



Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

Kościół katolicki niezmiennie podkreśla związek wiary i moralności, uznając postępowanie zgodne z zasadami moralnymi katolicyzmu za ważne dla zbawienia. Jednakże wiara i praktyki religijne Polaków, mimo że nadal 91% z nich uważa się za katolików (dane z października 2021 roku), systematycznie tracą na znaczeniu. W latach 1992–2021 odsetek osób dorosłych określających się jako wierzący spadł z 94% do 87%. Jeszcze bardziej wyraźna zmiana nastąpiła w zakresie praktyk religijnych. W ciągu niespełna trzydziestu lat odsetek dorosłych Polaków regularnie praktykujących (przynajmniej raz w tygodniu) zmniejszył się z blisko 70% w 1992 roku do niespełna 43% w roku 2021. Wprawdzie częściowo wzrosła w tym czasie liczba praktykujących nieregularnie, jednak najbardziej wyraźny przyrost dotyczy odsetka niepraktykujących, który w 2021 roku wyniósł 24% (od roku 1992 wzrost o 15 punktów procentowych) i był najwyższy w przypadku osób najmłodszych, najlepiej wykształconych i mieszkających w największych miastach¹.

W kontekście postępującej sekularyzacji i prywatyzacji religii w społeczeństwie polskim, pojawia się pytanie, czy i w jakim zakresie spadek znaczenia wiary i religijności wśród Polaków wpływa na ich przekonania i zachowania moralne. Na ile skłonni są oni łączyć moralność z religijnością oraz wiązać swoje postępowanie z zasadami moralnymi katolicyzmu oraz czy w ogóle stałe normy moralne uznają za potrzebne w warunkach zachodzących przemian społecznych?

Na powyższe pytania staramy się odpowiedzieć w oparciu o wyniki jednego z naszych sondaży², w którym po raz kolejny podjęliśmy kwestię zasad i norm moralnych oraz ich źródeł.

¹ Zob. komunikat CBOS „Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa”, listopad 2021 (oprac. M. Grabowska).

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (378) przeprowadzono w ramach procedury mixed-mode na reprezentatywnej imiennej próbie pełnoletnich mieszkańców Polski, wylosowanej z rejestru PESEL.

Każdy respondent wybierał samodzielnie jedną z metod:

- wywiad bezpośredni z udziałem ankietera (metoda CAPI),
- wywiad telefoniczny po skontaktowaniu się z ankieterem CBOS (CATI) – dane kontaktowe respondent otrzymywał w liście zapowiednim od CBOS,
- samodzielne wypełnienie ankiety internetowej, do której dostęp był możliwy na podstawie loginu i hasła przekazanego respondentowi w liście zapowiednim od CBOS.

We wszystkich trzech przypadkach ankietę miała taki sam zestaw pytań oraz strukturę. Badanie zrealizowano w dniach od 18 do 28 października 2021 roku na próbie liczącej 1157 osób (w tym: 56,4% metodą CAPI, 27,4% – CATI i 16,2% – CAWI).

CBOS realizuje badania statutowe w ramach opisanej wyżej procedury od maja 2020 roku, w każdym przypadku podając proporcję wywiadów bezpośrednich, telefonicznych i internetowych.

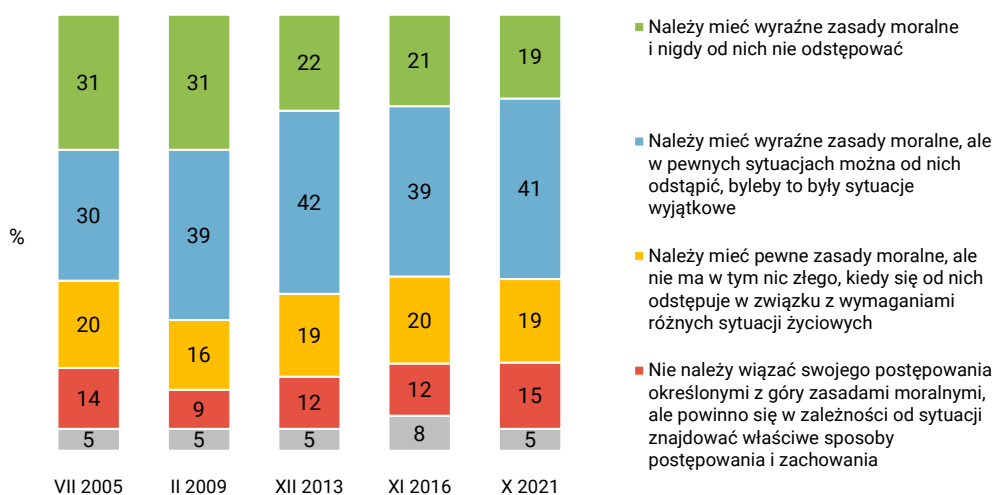
CZY NALEŻY KIEROWAĆ SIĘ STAŁYMI ZASADAMI MORALNYMI?

Przekonanie, że należy mieć wyraźne zasady moralne i nigdy od nich nie odstępować, wyraża obecnie niespełna jedna piąta badanych (19%). Ponad dwukrotnie wyższy odsetek respondentów (41%) jednoznacznie zasady moralne uważa wprowadzić za pożądane, ale dopuszcza, by w pewnych sytuacjach uznać je za nieobowiązujące. Co piąty dorosły Polak (20%) stoi na stanowisku, że dobrze jest mieć stałe zasady, jednak odstąpienie od nich w konkretnych sytuacjach życiowych nie jest niczym złym. Z kolei niemal co szósty ankietowany (15%) opowiada się za postępowaniem całkowicie uzależnionym od sytuacji, twierdząc, że bezzasadne jest ogórne ustalanie reguł moralnych, gdyż okoliczności wymuszają określone postępowanie, które w danej chwili jest etycznie właściwe. Oznacza to, że w innej sytuacji to samo zachowanie może zostać uznane za niemoralne.

Analizując zmianę opinii Polaków z perspektywy czasu można zauważyć, że od 2009 roku następuje systematyczne odchodzenie od tzw. absolutyzmu moralnego w kierunku relatywizmu. Odsetek osób przekonanych o konieczności kierowania się stałymi i niezmiennymi zasadami moralnymi zmniejszył się w tym czasie z 31% do 19%, natomiast z 9% do 15% przybyło badanych, którzy opowiadają się za tzw. moralnością sytuacyjną.

CBOS

RYS. 1. Ludzie różnią się między sobą w poglądach na to, jak dalece ich postępowanie powinno być podporządkowane ogólnym zasadom moralnym. Który z podanych poglądów zbliżony jest do Pana(i) zdania na ten temat?



Potrzebę kierowania się w życiu wyraźnymi i bezwzględnymi zasadami moralnymi wyrażają przede wszystkim osoby najczęściej praktykujące religijnie, mające co najmniej 65 lat oraz deklarujące prawicowe poglądy polityczne. Z kolei za uzależnianiem swojego postępowania od konkretnych okoliczności opowiadają się najczęściej respondenci niepraktykujący religijnie, o lewicowych poglądach politycznych, mieszkający w największych miastach, a uwzględniając status społeczno-zawodowy – głównie uczniowie i studenci (zob. tabelę aneksową 1).

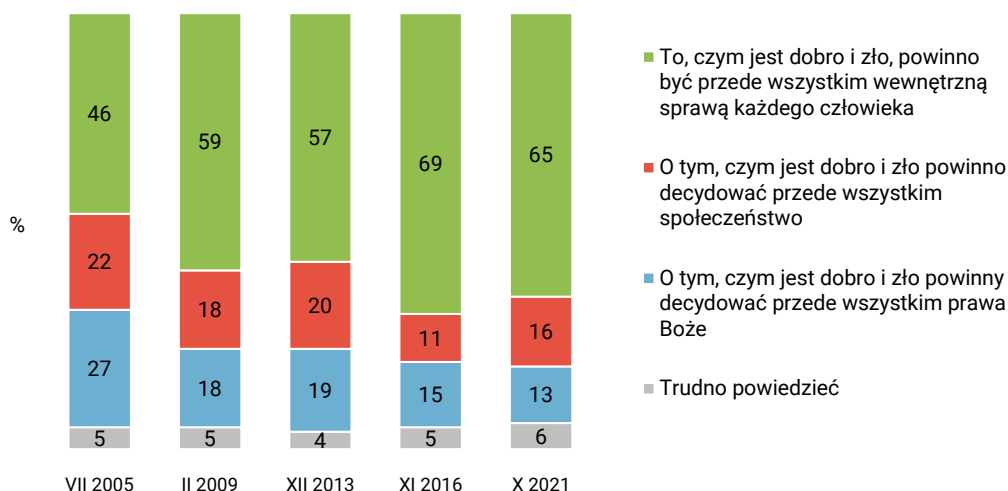
ŹRÓDŁA ZASAD MORALNYCH

Rosnące przekonanie Polaków o tym, że ludzkie zachowania w mniejszym lub większym zakresie powinny być uzależnione raczej od kontekstu sytuacyjnego, niż opierać się na stałych zasadach, koresponduje z zaobserwowanym po 2005 roku znaczącym wzrostem odsetka osób, według których rozstrzygnięcie o dobru i złu powinno być przede wszystkim wewnętrzną sprawą każdego człowieka, a nie opierać się na istniejących kodeksach – czy to społecznych, czy religijnych. Aktualnie opinię taką wyraża dwie trzecie spośród ogółu badanych (65%), co oznacza nieznaczny spadek w stosunku do 2016 roku (o 4 punkty procentowe).

Od ostatniego pomiaru wyraźnie przybyło respondentów opowiadających się za koniecznością społecznej kodyfikacji zasad (16%, wzrost o 5 punktów), ubyło natomiast tych, którzy źródłem norm w tej kwestii czynią prawa Boże (13%, spadek o 2 punkty procentowe). Oznacza to, że od 2005 roku odsetek osób postulujących konieczność religijnego uzasadnienia tego co dobre i co złe zmniejszył się ponad dwukrotnie (z 27% do 13%).

CBOS

RYS. 2. Które ze stwierdzeń jest najbliższe Pana(i) opinii?



Opinie Polaków na temat źródeł zasad etycznych różnicuje przede wszystkim religijność mierzona częstością uczestnictwa w praktykach. Osoby praktykujące religijnie kilka razy w tygodniu twierdzą najczęściej, że to prawa Boże powinny decydować o tym, czym jest dobro i zło (uważa tak 48% z nich). W pozostałych grupach dominuje przekonanie, że rozstrzygnięcie o dobru i złu powinno być wewnętrzną sprawą każdego człowieka, przy czym im rzadsze uczestnictwo w praktykach religijnych, tym częstsze przeświadczenie, zgodnie z którym główne źródło zasad postępowania powinny stanowić normy społeczne.

TABELA 1

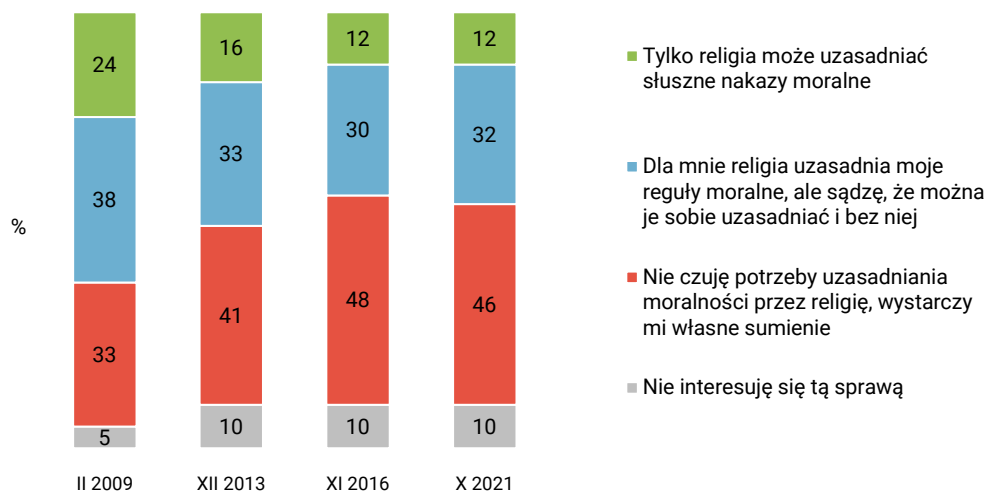
Czy bierze Pan(i) udział w praktykach religijnych, takich jak: msze, nabożeństwa lub spotkania religijne?	Które ze stwierdzeń jest najbliższe Pana(i) opinii?			
	To, czym jest dobro i zło, powinno być przede wszystkim wewnętrzną sprawą każdego człowieka	O tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować przede wszystkim społeczeństwo	O tym, czym jest dobro i zło, powinny decydować przede wszystkim prawa Boże	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Tak, zazwyczaj kilka razy w tygodniu	39	8	48	5
Tak, raz w tygodniu	61	13	22	4
Tak, przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	68	13	11	8
Tak, kilka razy w roku	73	16	6	5
W ogóle nie uczestniczę	65	25	2	7

Osoby praktykujące religijnie kilka razy w tygodniu są jedyną wyróżnioną grupą społeczno-demograficzną, w której przekonanie o subiektywnym charakterze norm etycznych nie jest dominujące. W pozostałych grupach odpowiedź ta wybierana była najczęściej. Opinie na temat społecznego uzasadnienia norm moralnych relatywnie częściej niż inni wyrażali najmłodsi respondenci, w tym uczniowie i studenci, a ponadto mieszkańcy największych miast i osoby niepraktykujące religijnie (zob. tabelę aneksową 2).

MORALNOŚĆ A RELIGIA

Zasady moralne nie muszą wynikać z religii – wyraźnie pokazują to utrzymujące się w społeczeństwie opinie na temat związku pomiędzy moralnością a religią. W badaniu z 2021 roku, podobnie jak pięć lat wcześniej, jedynie co ósmy dorosły Polak stwierdził, iż tylko religia może stanowić podstawę właściwej moralności (12%). Większość respondentów (78%) uznała natomiast, że religia nie musi uzasadniać słusznych nakazów moralnych, chociaż – jak wynika z deklaracji – w życiu sporej części z tych osób (32% ogółu, wzrost o 2 punkty procentowe) faktycznie je uzasadnia. Z kolei blisko połowa badanych (46%) nie czuje potrzeby uzasadniania moralności przez religię. W swoim postępowaniu kierują się przede wszystkim własnym sumieniem. Odsetek ten pozostaje dominujący od ośmiu lat, aczkolwiek od ostatniego pomiaru nieznacznie się zmniejszył (spadek o 2 punkty procentowe).

RYS. 3. Na temat wzajemnego stosunku między religią a moralnością można spotkać wiele różnych poglądów. Który z przytoczonych jest najbliższy Pana(i) poglądom?



To wiara i praktyki religijne w największej mierze różnicują opinie na temat potrzeby uzasadniania moralności przez religię. Za moralnością religijną opowiadają się najczęściej osoby głęboko wierzące (39% wskazań) i najczęściej praktykujące (43% wskazań). Z kolei zupełny brak potrzeby uzasadniania moralności przez religię deklarują przede wszystkim ankietowani niewierzący (78% wskazań) i niepraktykujący religijnie (74% wskazań). Co jednak istotne, niemal jedna piąta głęboko wierzących (19%) oraz ponad dwie piąte wierzących (44%), a także blisko jedna czwarta praktykujących religijnie przynajmniej raz w tygodniu (23%) twierdzi, że nie potrzebuje religijnego uzasadnienia dla swojego postępowania. Z drugiej strony, co ósmy niewierzący (12%) i co siódmy niepraktykujący religijnie (14%) deklaruje, że swoje reguły moralne uzasadnia właśnie religią.

TABELA 2

Deklaracje wiary i udziału w praktykach religijnych	Na temat wzajemnego stosunku między religią a moralnością można spotkać wiele różnych poglądów. Który z przytoczonych jest najbliższy Pana(i) poglądom?			
	Tylko religia może uzasadniać słuszne nakazy moralne	Dla mnie religia uzasadnia moje reguły moralne, ale sądzę, że można je sobie uzasadniać i bez niej	Nie czuję potrzeby uzasadniania moralności przez religię, wystarczy mi własne sumienie	Nie interesuję się tą sprawą
	w procentach			
Deklaracje wiary:				
– głęboko wierzący	39	34	19	8
– wierzący	11	34	44	11
– niewierzący*	0	12	78	10
Udział w praktykach religijnych:				
– zazwyczaj kilka razy w tygodniu	43	31	14	12
– raz w tygodniu	21	45	24	10
– przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	10	33	45	12
– kilka razy w roku	4	26	59	11
– w ogóle nie uczestniczę	1	14	74	10

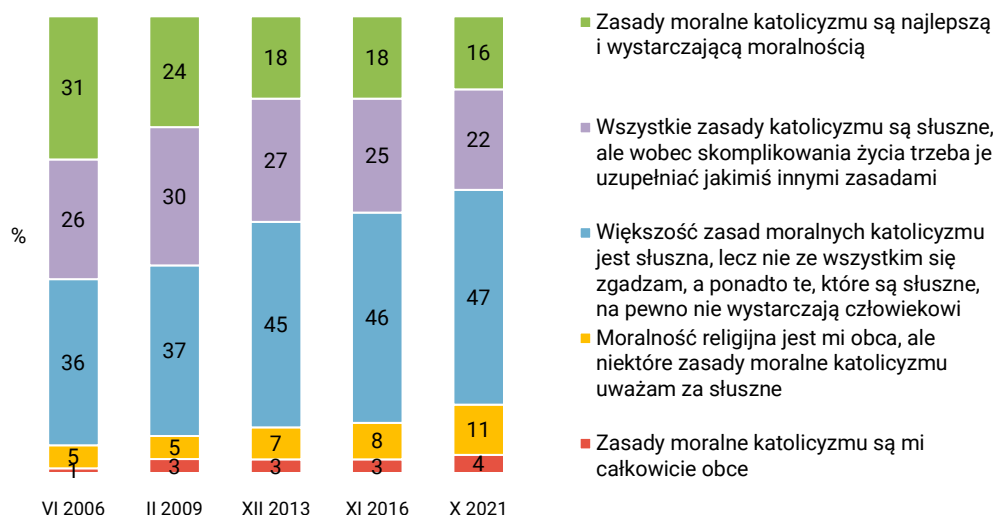
* Ze względu na małe liczebności połączono odpowiedzi „raczej niewierzący” i „zdecydowanie niewierzący”

STOSUNEK DO ZASAD MORALNYCH KATOLICYZMU

Wprawdzie ponad dziewięciu na dziesięciu Polaków określa się mianem katolików (91%), jednak katolickie zasady moralne za najlepszą i wystarczającą podstawę moralności uznaje obecnie jedynie co szósty badany (16%). Wśród samych katolików odsetek ten jest tylko minimalnie wyższy (17%). Stosunkowo największą grupę (47%) stanowią ci badani, według których katolickie zasady moralne są w większości słuszne, aczkolwiek niewystarczające i nie ze wszystkimi się zgadzają (wśród katolików opinię taką wyraża również 47% respondentów). Nieco ponad jedna piąta ogółu ankietowanych (22%, a wśród katolików 24%) twierdzi natomiast, że wszystkie zasady katolickie są słuszne, jednak wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać także innymi normami. Z kolei 15% ogółu badanych moralność katolicką uznaje za sobie obcą, przy czym większość (11% ogółu) mimo wszystko docenia niektóre zasady wynikające z katolicyzmu (wśród katolików odsetki te wynoszą odpowiednio 12% i 9%).

Z perspektywy czasu można obserwować systematyczny spadek odsetka osób, które moralność ograniczają wyłącznie do zasad katolicyzmu, i jednocześnie wzrost liczby tych badanych, którzy do moralności katolickiej podchodzą wybiórczo lub traktują ją jako sobie obcą. W latach 2006–2021 odsetek dorosłych Polaków przekonanych o uniwersalności zasad moralnych katolicyzmu zmniejszył się dwukrotnie (z 31% do 16%).

RYS. 4. Jaki jest Pana(i) stosunek do zasad religii katolickiej? Proszę wskazać tę opinię, która jest najbliższa Pana(i) poglądom



Podstawową zmienną różnicującą stosunek Polaków do moralności katolickiej jest oczywiście poziom religijności – mierzony zarówno deklaracjami wiary, jak i uczestnictwem w praktykach religijnych. Moralność katolicką za najlepszą i wystarczającą uznaje blisko połowa głęboko wierzących (47%) oraz ponad połowa praktykujących religijnie kilka razy w tygodniu (54%). Z kolei osoby niewierzące i niepraktykujące religijnie relatywnie najczęściej zasady moralne katolicyzmu traktują jako sobie obce, aczkolwiek większość z nich przynajmniej część zasad głoszonych przez Kościół katolicki uznaje za słuszne.

TABELA 3

Deklaracje wiary i udziału w praktykach religijnych oraz wyznanie religijne	Na temat wzajemnego stosunku między religią a moralnością można spotkać wiele różnych poglądów. Który z przytoczonych jest najbliższy Pana(i) poglądom?				
	Zasady moralne katolicyzmu są najlepszą i wystarczającą moralnością	Wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, ale wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać jakimiś innymi zasadami	Większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszna, lecz nie ze wszystkimi się zgadzam, a ponadto te, które są słuszne, na pewno nie wystarczają człowiekowi	Moralność religijna jest mi obca, ale niektóre zasady moralne katolicyzmu uważam za słuszne	Zasady moralne katolicyzmu są mi całkowicie obce
	w procentach				
Deklaracje wiary:					
– głęboko wierzący	47	22	28	1	2
– wierzący	15	25	48	9	3
– niewierzący*	5	4	46	32	13
Udział w praktykach religijnych:					
– zazwyczaj kilka razy w tygodniu	54	17	20	1	7
– raz w tygodniu	27	32	37	4	0
– przeciętnie jeden lub dwa razy w miesiącu	13	23	56	7	1
– kilka razy w roku	4	23	57	11	4
– w ogóle nie uczestniczę	4	7	48	28	13
Wyznanie religijne					
– katolicyzm	17	24	47	9	3
– inna odpowiedź**	2	5	40	36	17

* Ze względu na małe liczebności połączono odpowiedzi „raczej niewierzący” i „zdecydowanie niewierzący”

** Połączono wyznawców innych religii, osoby bezwyznaniowe oraz osoby, które odmówiły odpowiedzi

Inne cechy, które różnicują stosunek do moralności katolickiej, to m.in. wiek, wykształcenie, status zawodowy i poglądy polityczne. Przekonanie o wystarczalności i uniwersalności zasad moralnych katolicyzmu wyrażają przede wszystkim osoby najstarsze, w tym zwłaszcza emeryci, oraz respondenci najslabiej wykształceni, najgorzej sytuowani materialnie oraz deklarujący prawicowe poglądy polityczne (zob. tabelę aneksową 4).

Co jednak istotne, samo przekonanie o tym, że moralność katolicka jest najlepsza i wystarczająca, nie zawsze oznacza pełną akceptację norm i zasad głoszonych przez przedstawicieli tej religii. Okazuje się, że wśród osób uznających moralność katolicką za najlepsze i wystarczające źródło zasad i norm, mniej więcej jedna czwarta akceptuje rozwody (25%), życie w związku bez ślubu (26%), antykoncepcję (26%) oraz seks przedmałżeński (27%)³.

³ Zob. komunikat CBOS „Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie”, grudzień 2021 (oprac. R. Boguszewski).



Wraz ze spadkiem znaczenia religii i religijności obserwuje się w Polsce także coraz częstsze przejawy „sekularyzacji moralności”, co oznacza, że religia w coraz mniejszym stopniu stanowi uzasadnienie zasad moralnych. Znajduje to potwierdzenie w opiniach na temat źródeł norm (coraz rzadziej wskazywane są w tym kontekście prawa Boże), jak i w stosunku do moralności katolickiej, która coraz częściej akceptowana jest w sposób wybiórczy lub traktowana jako obca. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest dość powszechna akceptacja zjawisk i zachowań, które z punktu widzenia moralności katolickiej są nieaprobowane, takich jak seks przedmałżeński, antykoncepcja, konkubinat, czy rozwody⁴, a także pozostawianie własnemu sumieniu rozstrzygnięcia o tym, co jest dobre, a co złe.

Analizując zmiany opinii Polaków w czasie można zauważyć, że od 2009 roku następuje systematyczne odchodzenie od tzw. absolutyzmu moralnego w kierunku relatywizmu, co nierzadko dotyczy także osób określających się jako wierzące (a nawet głęboko wierzące) oraz regularnie praktykujące religijnie. Z drugiej strony, choć zasady moralne proponowane przez Kościół katolicki w opinii większości badanych (w tym także większości katolików) uznawane są za częściowo nieaktualne i/lub niewystarczające, w pewnym zakresie ciągle znajdują uznanie i akceptację także znacznej części osób niewierzących i niepraktykujących religijnie.

Opracował

Rafał Boguszewski

⁴ Zob. komunikat CBOS „Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie”, grudzień 2021 (oprac. R. Boguszewski).

TABELA 1

		Ludzie różnią się między sobą w poglądach na to, jak dalece ich postępowanie powinno być podporządkowane ogólnym zasadom moralnym. Który z podanych poglądów zbliżony jest do Pana(i) zdania na ten temat?					Liczba osób
		Należy mieć wyraźne zasady moralne i nigdy od nich nie odstępować	Należy mieć wyraźne zasady moralne, ale w pewnych sytuacjach można od nich odstąpić, byleby to były sytuacje wyjątkowe	Należy mieć pewne zasady moralne, ale nie ma w tym nic złego, kiedy się od nich odstępuje w związku z wymaganiami różnych sytuacji życiowych	Nie należy wiązać swojego postępowania określonymi z góry zasadami moralnymi, ale powinno się w zależności od sytuacji znajdować właściwe sposoby postępowania i zachowania	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		19	41	19	15	5	1147
Płeć	Mężczyźni	20	42	16	15	7	541
	Kobiety	19	39	22	15	4	606
Wiek	18–24 lata	13	43	25	14	5	113
	25–34	14	42	24	17	4	197
	35–44	13	54	15	13	4	226
	45–54	18	40	22	15	5	173
	55–64	21	37	19	18	5	188
	65 lat i więcej	32	31	16	13	9	251
Miejsce zamieszkania	Wieś	19	42	19	14	7	467
	Miasto do 19 999	17	49	22	10	3	151
	20 000 – 99 999	22	41	20	12	4	260
	100 000 – 499 999	21	34	17	22	6	160
	500 000 i więcej mieszk.	17	35	19	25	5	108
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	21	38	15	13	13	180
	Zasadnicze zawodowe	21	36	22	15	6	266
	Średnie	17	42	22	16	4	405
	Wyższe	20	46	17	15	2	295
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	18	53	12	15	2	133
	Średni personel, technicy	16	50	22	8	4	50
	Pracownicy adm.-biurowi	16	42	27	15		71
	Pracownicy usług	9	48	30	12	1	88
	Robotnicy wykwalifikowani	15	44	18	17	7	126
	Robotnicy niewykwalifik.	9	44	21	19	7	54
	Rolnicy	19	40	14	17	10	51
	Pracujący na własny rach.	21	50	15	12	1	59
	Bezrobotni	19	44	24	11	3	27
	Emeryci	31	30	17	16	7	284
	Renciści	15	41	20	9	15	53
	Uczniowie i studenci	23	27	23	20	7	59
	Gospodynie domowe i inni	14	41	22	17	7	92
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	18	53	20	9	0	143
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	22	35	19	18	5	84
	sekt. prywat. poza rolnict.	12	47	20	18	4	349
	prywatnym gosp. rolnym	19	39	11	16	15	53
Dochody na jedną osobę	Do 999 zł	14	42	23	12	9	90
	Od 1000 zł do 1499 zł	18	38	23	15	6	162
	Od 1500 zł do 1999 zł	23	44	16	13	4	158
	Od 2000 zł do 2999 zł	20	45	18	15	3	235
	3000 zł i więcej	11	46	23	16	3	166
Ocena własnych war. mater.	Złe	20	30	25	16	8	107
	Średnie	19	40	20	15	7	485
	Dobre	20	43	18	15	4	554
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	45	21	11	15	8	43
	Raz w tygodniu	23	43	15	14	5	417
	1–2 razy w miesiącu	16	40	26	13	5	164
	Kilka razy w roku	13	47	21	13	6	278
	W ogóle nie uczestniczy	19	34	22	19	6	225
Poglądy polityczne	Lewica	17	35	26	22	1	257
	Centrum	14	44	21	15	6	318
	Prawica	28	44	14	10	5	376
	Trudno powiedzieć	16	37	19	16	12	168

TABELA 2

		Które ze stwierdzeń jest najbliższe Pana(i) opinii?				Liczba osób
		To, czym jest dobro i zło, powinno być przede wszystkim sprawą każdego człowieka	O tym, czym jest dobro i zło, powinno decydować przede wszystkim społeczeństwo	O tym, czym jest dobro i zło, powinny decydować przede wszystkim prawa Boże	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	
Ogółem		65	16	13	6	1148
Płeć	Mężczyźni	63	19	13	5	539
	Kobiety	67	13	14	7	610
Wiek	18–24 lata	64	26	3	7	114
	25–34	61	20	12	7	197
	35–44	71	12	11	6	224
	45–54	69	13	11	7	175
	55–64	72	12	13	3	188
	65 lat i więcej	55	16	23	6	252
Miejsce zamieszkania	Wieś	61	16	17	6	469
	Miasto do 19 999	62	18	15	4	156
	20 000 – 99 999	71	13	9	7	260
	100 000 – 499 999	73	9	12	7	160
	500 000 i więcej mieszk.	57	28	9	5	104
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	59	16	17	7	184
	Zasadnicze zawodowe	67	14	13	6	267
	Średnie	68	16	14	3	402
	Wyższe	62	18	11	9	295
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	66	19	9	6	132
	Średni personel, technicy	60	14	17	9	48
	Pracownicy adm.-biurowi	51	20	16	13	71
	Pracownicy usług	69	19	11	1	88
	Robotnicy wykwalifikowani	75	11	11	3	126
	Robotnicy niewykwalifik.	72	18	4	6	56
	Rolnicy	68	8	15	9	51
	Pracujący na własny rach.	63	16	16	5	59
	Bezrobotni	73	9	9	10	27
	Emeryci	58	15	22	5	284
	Renciści	77	10	6	6	53
	Uczniowie i studenci	59	30	2	9	60
	Gospodynie domowe i inni	69	14	12	6	92
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	71	11	14	4	143
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	65	19	10	6	85
	sekt. pryw. poza rolnict.	65	19	11	6	349
	prywatnym gosp. rolnym	66	7	14	13	53
Dochody na jedną osobę	Do 999 zł	63	13	16	8	90
	Od 1000 zł do 1499 zł	67	13	15	5	162
	Od 1500 zł do 1999 zł	61	19	17	3	158
	Od 2000 zł do 2999 zł	68	17	11	4	236
	3000 zł i więcej	59	20	15	7	166
Ocena własnych war. mater.	Złe	60	13	20	7	107
	Średnie	69	12	13	6	484
	Dobre	62	19	12	6	557
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	39	8	48	5	43
	Raz w tygodniu	61	13	22	4	413
	1–2 razy w miesiącu	68	13	11	8	165
	Kilka razy w roku	73	16	6	5	279
	W ogóle nie uczestniczy	65	25	2	7	227
Poglądy polityczne	Lewica	73	20	3	4	259
	Centrum	71	15	8	6	318
	Prawica	54	15	26	5	374
	Trudno powiedzieć	62	16	12	10	169

TABELA 3

		Na temat wzajemnego stosunku między religią a moralnością można spotkać wiele różnych poglądów. Który z przytoczonych jest najbliższy Pana(i) poglądom?				Liczba osób
		Tylko religia może uzasadniać słuszne nakazy moralne	Dla mnie religia uzasadnia moje reguły moralne, ale sądzę, że można je sobie uzasadniać i bez niej	Nie czuję potrzeby uzasadniania moralności przez religię, wystarczy mi własne sumienie	Nie interesuję się tą sprawą	
		%	%	%	%	
Ogółem		12	32	46	10	1135
Płeć	Mężczyźni	10	30	50	10	536
	Kobiety	14	33	42	11	599
Wiek	18–24 lata	9	37	52	3	113
	25–34	2	32	56	9	195
	35–44	11	31	46	12	225
	45–54	9	35	43	13	172
	55–64	10	32	46	11	184
	65 lat i więcej	25	26	37	12	245
Miejsce zamieszkania	Wieś	16	33	39	12	464
	Miasto do 19 999	13	36	43	8	151
	20 000 – 99 999	9	32	48	12	252
	100 000 – 499 999	9	27	55	10	159
	500 000 i więcej mieszk.	5	28	60	7	107
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	17	26	43	14	179
	Zasadnicze zawodowe	15	27	43	15	264
	Średnie	11	34	45	10	398
	Wyższe	7	35	51	6	294
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	6	33	55	6	134
	Średni personel, technicy	7	33	46	14	49
	Pracownicy adm.-biurowi	7	42	47	4	70
	Pracownicy usług	6	27	51	15	87
	Robotnicy wykwalifikowani	8	25	56	11	125
	Robotnicy niewykwalifik.	3	28	52	17	55
	Rolnicy	19	33	30	19	51
	Pracujący na własny rach.	13	32	49	6	58
	Bezrobotni	12	31	49	8	27
	Emeryci	22	27	39	12	275
	Renciści	14	41	31	14	53
	Uczniowie i studenci	6	40	53		59
	Gospodynie domowe i inni	9	39	40	13	91
	inst. państw., publicznej	9	42	45	5	143
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	3	29	55	13	85
Pracuje w:	sekt. prywat. poza rolnict.	8	28	54	11	346
	prywatnym gosp. rolnym	15	33	34	18	52
	Do 999 zł	19	26	42	13	87
	Od 1000 zł do 1499 zł	16	27	40	17	162
Dochody na jedną osobę	Od 1500 zł do 1999 zł	16	36	38	10	155
	Od 2000 zł do 2999 zł	9	35	45	11	234
	3000 zł i więcej	7	31	59	3	165
Ocena własnych war. mater.	Złe	19	18	44	20	104
	Średnie	14	31	45	10	477
	Dobre	9	35	46	9	554
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	43	31	14	12	43
	Raz w tygodniu	21	45	24	10	409
	1–2 razy w miesiącu	10	33	45	12	161
	Kilka razy w roku	4	26	59	11	277
	W ogóle nie uczestniczy	1	14	74	10	227
Poglądy polityczne	Lewica	5	23	66	7	257
	Centrum	8	38	42	12	314
	Prawica	22	35	35	8	371
	Trudno powiedzieć	10	25	45	20	163

TABELA 4

		Jaki jest Pana(i) stosunek do zasad religii katolickiej? Proszę wskazać tą opinię, która jest najbliższa Pana(i) poglądom.					Liczba osób
		Zasady moralne katolicyzmu są najlepszą i wystarczającą moralnością	Wszystkie zasady katolicyzmu są słuszne, ale wobec skomplikowania życia trzeba je uzupełniać jakimiś innymi zasadami	Większość zasad moralnych katolicyzmu jest słuszną, lecz nie ze wszystkim się zgadzam, a ponadto te, które są słuszne, na pewno nie wystarczą człowiekowi	Moralność religijna jest mi obca, ale niektóre zasady moralne katolicyzmu uważam za słuszne	Zasady moralne katolicyzmu są mi całkowicie obce	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		16	22	47	11	4	1078
Płeć	Mężczyźni	14	23	46	12	4	508
	Kobiety	18	22	47	9	4	570
Wiek	18–24 lata	4	21	58	10	7	112
	25–34	9	16	57	12	5	182
	35–44	14	25	41	15	5	211
	45–54	9	27	49	11	5	164
	55–64	18	24	49	7	3	177
	65 lat i więcej	32	22	35	8	3	232
Miejsce zamieszkania	Wieś	21	27	40	8	3	436
	Miasto do 19 999	15	25	47	8	6	148
	20 000 – 99 999	12	19	52	12	5	243
	100 000 – 499 999	13	15	53	13	5	149
	500 000 i więcej mieszk.	9	15	52	21	3	101
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	28	21	40	5	6	167
	Zasadnicze zawodowe	17	25	44	10	5	247
	Średnie	14	22	49	11	4	386
	Wyższe	12	22	50	14	3	278
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	11	22	48	16	3	127
	Średni personel, technicy	10	14	65	8	3	49
	Pracownicy adm.-biurowi	10	29	45	13	2	65
	Pracownicy usług	9	12	57	17	5	82
	Robotnicy wykwalifikowani	10	28	44	11	7	121
	Robotnicy niewykwalifik.	7	18	64	5	6	52
	Rolnicy	19	37	30	10	4	48
	Pracujący na własny rach.	12	20	51	17		55
	Bezrobotni	21	11	55	8	5	24
	Emeryci	31	21	37	8	3	264
	Renciści	17	31	41	6	5	47
	Uczniowie i studenci	7	19	56	10	8	59
	Gospodynie domowe i inni	13	26	47	7	7	86
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	14	21	57	7	1	131
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	9	15	47	21	8	75
	sekt. prywat. poza rolnict.	9	24	49	14	4	340
	prywatnym gosp. rolnym	15	33	37	11	4	48
Dochody na jedną osobę	Do 999 zł	21	17	44	11	7	82
	Od 1000 zł do 1499 zł	22	27	39	8	4	153
	Od 1500 zł do 1999 zł	21	24	45	8	3	149
	Od 2000 zł do 2999 zł	13	23	51	8	5	230
	3000 zł i więcej	10	20	46	19	4	156
Ocena własnych war. mater.	Złe	23	20	42	12	3	96
	Średnie	15	23	47	10	4	459
	Dobre	15	22	47	11	4	523
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	54	17	20	1	7	41
	Raz w tygodniu	27	32	37	4	0	395
	1–2 razy w miesiącu	13	23	56	7	1	151
	Kilka razy w roku	4	23	57	11	4	263
	W ogóle nie uczestniczy	4	7	48	28	13	214
Poglądy polityczne	Lewica	7	16	51	22	4	250
	Centrum	7	25	51	9	8	301
	Prawica	32	25	37	5	1	358
	Trudno powiedzieć	14	23	50	9	4	147